

jezik, te za mnoge prijevode njemačkih i francuskih djela na hrvatski jezik. Gotovo se ništa ne zna o njezinoj glumačkoj karijeri s kojom je već u Beču kročila u svijet rada, a malo se zna i o djelovanju u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, u početku kao glumice, a na kraju kao ravnateljice Drame te predavačice diktacije.

Predstava *Halo, halo, ovdje Radio Zagreb* potaknula nas je na objavljivanje temata o nepravedno zaboravljenoj umjetnici, na opširniji, detaljniji prikaz njezina, posebice kazališnog djelovanja. Slavko Batušić još je sedamdesetih godina (1974.) pisao o njezinim glumačkim kreacijama te dramama, Snježana Banović proučavala je njezin uspon i pad tijekom ravnanja Dramom HNK-a, Hrvoje Ivanović bavio se njezinim boravkom u Dubrovniku gdje je pokrenula Dubrovačku diletantsku pozorišnu družinu u kojoj je režirala i glumila, Franjo Džimi Jurčec i Slavica Jukić prisjećaju se pokretanja PIK-a, Boženine pedagogije i stvaranja predstava, Lada Džidić Barić piše o njezinom književnom i prevodilačkom radu, a u razgovoru s Pavlicom Bajsić Brazzoduro i Tomislavom Zajecom osvjetljavamo što nam je sve Božena ostavila u nasljeđe.

Nadamo se da ćemo ovim tematom, kao što se to učinilo predstavom, Boženu Begović (1901. - 1966.) otrgnuti zaboravu.

<
Božena Begović

Snježana Banović

Na mansardi života

Uvod

Božena Begović, jedna od najistaknutijih hrvatskih književnica XX. stoljeća već je u mladosti postigla dojmljivu domaću i međunarodnu kazališnu karijeru. Naime, nakon što je 1910. godine, njezina oca, istaknutog hrvatskog književnika Milana Begovića kao dramaturga angažiralo hamburško kazalište *Deutsche Spielhaus*, cijela se obitelj preselila iz Splita u grad na Elbi gdje Božena završava osnovnu školu. Nakon toga, budućeg autora libreta *Ere s onoga svijeta* profesionalni put vodi u Beč (u kazalište *Neue Wiener Bühne*) gdje Božena završava srednju školu i Glumačku akademiju. Usporedo se zanosi marksističkim idejama i literaturom - čita strastveno, na originalu, Marxova djela *Komunistički manifest* i *Kapital*. Naime, njemački joj je glavni jezik, na njemu piše i objavljuje svoje prve pjesme. Tečno govori francuski, služi se dobro talijanskim i engleskim, usto uči i češki i esperanto. Nakon studija u Beču, sve više zaražena živim idejama, uslijed, kako ocjenjuje - *nemoći građanskih intelektualaca*, razmišlja o političkom angažmanu koji je po njoj rezerviran samo za *odlučne, jake i smjele ljude, a to nisam bila*. Istovremeno, s uspjehom igra u manjim ulogama bečkim kazalištima *Volksbühne* i *Renaissance Bühne*, ali i u Stadttheateru u industrijskom mjestu Steyr prepunom radničke publike među kojom se njezine političke ideje sve više potvrđuju kao prave. Sada se već smatra umjetnicom, u tom je snažno potiče široki umjetnički krug u kojem se kreću njezini roditelji i u kojem ima mnogo onih koji podržavaju njezin talent i ambiciju.

Prvi susreti sa Zagrebom i njegovim uskim kriterijima

Ipak, nešto je vuče u zagrebačko kazalište - otac, tada u ulozi utjecajnoga kazališnoga kritičara, tvrdi da će ovdje naći šire polje rada. U Zagreb dolazi nakon jedne sezone igranja u dubrovačkom kazalištu, te u sezoni 1923./24. briljira u glavnoj ulozi Blanche u tročinskoj drami svoga oca *Svadbena let*, u režiji Ive Raića (koji igra i glavnu ulogu Marija), uz bok prvacima Titu Stroziju, Viki Podgorskoj i Josipu Maričiću. No, teško se snalazi u različitim interesima premreže-

TE
M
AT

nom kazališnom životu, ogorčena je zbog žestokih napada neprijatelja njezina oca, usto ne može podnijeti ni odnos prema mladim umjetnicama (*u teatru se samo nasrće na svaku mladu djevojku*) pa tako ni prema sebi. Zli zagrebački jezici etiketiraju je kao nastranu jer se opire *fizičkom inzultiranju od strane muških članova i revoltira protiv shvaćanja nekih redatelja da žena ne može biti dobra glumica ako nije bludnica*. Vrhunac se zbija kad joj časopis *Savremenik* koji uređuje njezin otac objavljuje esej nakon kojeg se proširuje priča da joj je to on i napisao jer da žena ne može tako dobro pisati. Krleža, u čiji krug ulazi 1921. i koji ju je prigrlio kao člana obitelji (Milan Begović bio je vjenčani kum Krležinima) joj je uzor i velika utjeha, no unatoč toj podršci izabire bijeg iz grada koji je nije prihvatio.

U potrazi za ostvarenjem visokih ambicija

Odlučna da zbog gorkih iskustava na zagrebačkoj sceni i oko nje napusti glumačku karijeru, odlazi k majci, pijanistici i učiteljici klavira Pauli Goršetić koja je prethodno izašla iz nesretnog braka s nevjernim *pijancem života* Begovićem i odselila se u Dubrovnik. Tamo Božena prvi put u sebi pronalazi menadžerski talent pa 1924. staje na čelo *Dubrovačkog pozorišnog društva* u kojem glumi, režira, organizira, kreira scenografije i kostime u predstavama rađenim po Shakespeareu, Vojnoviću, Tuciću, Nušiću i - Begoviću. Zaručuje se za mladoga liječnika iz tradicionalne obitelji koja nimalo nije oduševljena mladom emancipiranom ženom - razlike su nepremostive pa otkazuje vjenčanje i posvećuje se pisanju i prevođenju bruseći hrvatski jezik. Nakratko odlazi u Beograd gdje nastupa u Vojnovićevoj *Smrti majke Jugovića* nakon čega se vraća u Zagreb, piše libreto za balet *Faunova noć* (Ljubljana, 1925.) i postaje spikerica novoosnovane radiostanice. Naizgled, sada je sve perspektivnije, godina je 1926. i ugodni glas dvadesetpetogodišnje Božene 15. svibnja u 20 sati i 30 minuta izgovara prve riječi u radijskom eteru slavenskoga juga:

Halo, halo, ovdje Radio Zagreb. Pozdravljamo svoje prve slušaocce i molimo da nam odmah telefonom javite kako nas čujete.

Jedina je spikerica, vodi i najavljuje čitav program: čita vijesti, reklame, tekstove u svim emisijama, glumi u dramskim igrama, tumači Dezdemonu u Shakespeareovu *Othellu*, usto bira gramofonske ploče i najavljuje ih navijajući ručice gramofona, kad zatreba proizvodi i zvučne efekte, piše najave i brojne uvode u emisije, a organizira i prvi doček Nove godine uz radio. Po cijele dane stoji u malom gornjogradskom studiju obloženom vrećama od jute za visokim pultom s dva gramofona iznad kojeg je montiran mikrofona tako da mora izvijati vrat i penjati se na prste da ga pravo dohvati. Uz glazbene blokove u kojima uživo nastupa dobro poznati kvartet Rosbroj, najpopularnije su njezine jutarnje emisije za djecu koja je zatrpavaju pismima i zovu jednostavno - *teta Božena*.

Uskoro prolazi novu ljubavnu kalvariju, zaljubljuje se u oženjena čovjeka od kojeg nakon dužeg razdoblja mučenja odlazi ne želeći biti uzrokom rastave još jednom proživljavajući tragediju svoje majke zbog čega je već zahladila odnos s ocem koji dugo i nije bio na osobitoj visini - nesretni brak njezinih roditelja od malih nogu teško na nju djeluje te snažno utiče na njezin negativan stav prema muškome rodu. Nakon ove kalvarije nikada više nije mogla ostvariti ozbiljnu vezu s muškarcem pa po vlastitom priznanju s 26 godina postaje

- *stara frajla*. Baca se novim žarom na pisanje, a loša faza u životu te izuzetne mlade žene nastavlja se s kroničnom bolešću želuca pojačanom lošim uvjetima rada na radiostanici koju zbog iscrpljenosti napušta prepustivši posao spikera Hrvoju Macanoviću.

Bolesna i slomljena odlazi majci u Dubrovnik, u krevetu leži mjesecima pa piše feljtone za 100 dinara po komadu sve do povratka u Zagreb 1929. gdje nalazi posao dnevničarke u računovodstvu Banske uprave. I dalje jedva spaja kraj s krajem, živi u stanu bez vode, grijanja i *najprimitivnijeg komfora*, bez mogućnosti da si priušti malo skuplju knjigu, gladna i nesretna - o tome će poslije napisati pjesme *Na mansardi*, posvećenu siromašnima i poniženima i *Tko sam? (Tko sam ja? Onaj što bolno stenje u tamnim sobama, nemirno luta po gradskom asfaltu, što se vječno buni i bori, kida i lomi u sumnji i prkosu, što stisnuta srca želi bunu i bol...)*

Drugi ulazak u Hrvatsko narodno kazalište i mučno razdoblje straha tijekom NDH

Napokon, preko Krleže i Cesarca s kojima je vežu prijateljstvo i politička strast (ne i oca koji je netom, zbog političke afere oko njegove drame *Hrvatski Dioneš* morao nakon dvije uspješne godine napustiti mjesto ravnatelja Drame), vraća se u HNK, ovaj put na mjesto glavne tajnice, u to doba izuzetno zahtjevne i odgovorne funkcije, no mizogina, već doživljena priča ponavlja se - stječe nadimak *intendantova portirka*. Izvan radnog vremena daje satove njemačkog i francuskog, a noću radi na prijevodima. Živi samotno, radeći, uz sve veće zdravstvene probleme, više od 15 sati dnevno. Gorljiva je antifašistkinja, dolazak Mussolinija na vlast pojačava njezino djelovanje - potpisuje sve moguće deklaracije i proteste, no vjera da će time nešto postići sve je slabija. To je vrijeme kada najviše objavljuje - isprva liriku, potom i prozu, ali i brojne članke na hrvatskom i njemačkom jeziku, ali i prijevode na njemački Kranjčevića, Ogrižovića, Krkleca, Cesarica... među kojima najvažnije mjesto zauzimaju dramska i prozna djela Miroslava Krleže objavljena decenijama kasnije¹ - s prijevodom *Banketa u Blitvi* na njemački autor je jako zadovoljan pa joj kaže: *čita se odlično, nihil obstat!*. Na hrvatski pak prevodi francuske i njemačke pisce - njih redovito objavljuje zagrebačka naklada Albini. Dolazak Hitlera na vlast doživljava u groznici, pada u teška psihička stanja i napokon odlučuje raščistiti s pojmom *velike građanske europske kulture*. Na stan prima inženjerku kemije Joelle Vuković, zvanu Joe, koja je svojom pažnjom i zdravom kuhinjom izvlači iz bolesti i depresivnih stanja. Živjele su zajedno *u dobru i u zlu* 30 godina, sve do Boženine smrti i slagale se *u svim nazorima i shvaćanjima*, a Joelle će poslije izjaviti da je Božena od njezina života učinila - pjesmu. O svom je trošku 1973., šest godina nakon Boženine smrti, u suradnji sa Slavkom Batušićem kao urednikom, tiskala knjigu njezinih izabranih tekstova.

Kao dramatičarka, Begović debitira u prosincu 1935. s dramom jakih feminističkih, ali i autobiografskih tonova *Između jučer i sutra*, i to upravo u HNK-u, koja je uskoro prikazana u Dubrovniku i Ljubljani - danas bi je svakako valjalo probati scenski ponovno aktualizirati. Potom piše romantičnu komediju *Lampi-*

¹ Od Krležinih je djela prevela *Areteja (Aretäus, Wien 1960.)* koji je Krleža ocijenio vrlo dobrim, *Banket u Blitvi (Bankett in Blitwien, Graz i Wien 1963.)*, *Gospodu Glembajevu (Die Glembays, Graz 1965.)*, te novele *Baraka Pet Be* i *Tri domobrana* objavljene u zbir-kama *Tausendundein Tod (Graz, Wien i Köln 1966.)* i *Requiem für Habsburg (München 1968.)*.

oni, također praižvedenu u HNK-u (1937.), pa adaptaciju romana Selme Lagerlöf *Gösta Berling*, praižvedenu u Skoplju (1941.) i simfonijsku pjesmu *Kako živi čovjek*. Uskoro joj izlazi i jedina zbirka pjesama *O životu*, o kojoj Josip Horvat piše panegirik označivši tu potresnu i mračnu zbirku dokumentom vremena o tragičnom klonuću tadašnjih ljudi. Osnivačica je i prva predsjednica Društva hrvatskih književnica koje se raspušta 1941., odmah nakon uspostave ustaškoga režima jer ona i njezine kolegice nisu htjele Mili Budaku u službene pohode. Za nju, zapisat će poslije, počinju *dani straha, smrti i poniženja*, povlači se u svoj svijet i odbija svaku priliku svrstavanja uz Pavelićev režim. Zagreb za nju postaje neprijateljsko mjesto, osjeća se zarobljenicom svakodnevnoga, intenzivnog straha.

U to je doba već deset godina u tajništvu kazališta gdje će, gotovo skrivena, ostati sve do oslobođenja Zagreba, riskirajući svakodnevno kao znana simpatizerka Komunističke partije, aktivistica Crvene pomoći (najviše skrbi za logoraše i djecu), prethodno i članica HSS-a, a od 1942. AFŽ-a. Usto, zamjera joj se što, iako govori i piše njemački kao da joj je materinji, ne želi surađivati s vlasti iako je ustaše svakodnevno zovu da za njih prevodi i nastupa. Stoga povremeno uzima zadatke, primjerice prijevod obiteljske tragedija *Dies irae* suvremenoga bečkog pjesnika i dramatičara Antona Wildgansa,² nakon čega joj moćni Pavelićev doglavnik Mile Budak, u to doba i ministar vanjskih poslova NDH, poručuje da mora prevesti njegova djela na njemački, nudi joj čak mjesto hrvatske spikerice na bečkoj radio stanici uz ogroman honorar, stan i *diplomatsku koštu* što ona odbija. Odbija čak i Gavellu koji je uporno nagovara da u njegovoj režiji nastupi s recitacijom na nekoj njemačkoj priredbi. Zbog svega toga, a nakon spretnijeg ili nespretnijeg odbijanja, ali i ponekim otvorenim i opasnim *neću*, sve češće odlazi na dugotrajna bolovanja, a kao rezultat toga, ustaške joj vlasti 1943. oduzimaju telefon kao politički nepouzdan. Referent njemačkog poslanstva šalje joj prijeteće poruke, intendant Dušan Žanko nedvosmislene o njezinu neprihvatljivom ponašanju. Oba brata već su članovi Komunističke partije, stariji Branko je tri puta uhićen zbog suradnje s NOP-om te 1943. završava u logoru, dok je mlađi Bruno, istaknuti novinar, od 1942. u partizanima - član je Centralne kazališne družine August Cesarec. U dugim besanim noćima, misleći na braću i mnoge bliske suradnike i drugove koji su stradali u borbi, logorima ili zatvorima NDH-a piše potresnu liriku: *Noć, Crne godine, Kad mi uhapsiše brata, U mraku*. S ocem definitivno prekida svaki odnos, ne želi imati ništa s miljenikom režima koji istodobno sa stradanjem svoje djece po Reichu pobire lovorike i visoke tantijeme, objavljuje nove knjige i provodi se sa Siegfriedom Kascheom u Esplanadi i u poslanstvu Reicha na Tuškancu, lobirajući (neuspješno) za sebe mjesto intendanta HNK-a jer ga za razliku od Nijemaca, ustaše smatraju promućurnim Vlajem - njegov život tijekom NDH tada bivši bliski prijatelj Krleža naziva *bizarnom operetom s tragičnim krajem*.

U stan u Jurjevskoj ulici, kod Božene i Joelle, redovito svraćaju Ivan Goran Kovačić koji do odlaska u partizane stanuje u obližnjoj Mlinarskoj ulici te Krleža i Bela - nikakvog posluženja osim čaja u kući nemaju, za vrijeme policijskoga

² Premijera *Dias irae* održana je 12. siječnja 1942. u režiji Mate Grkovića i scenografiji i kostimima V. Žedrinskoga. Glavne uloge u ovoj spektakularnoj predstavi u kojoj je igrao gotovo cijeli ansambl odigrali su Dubravko Dujšin, Ela Hafner-Đermanović, Branko Špoljar, Vanja Timer, Salko Repak i Veljko Maričić. Bila je to ujedno i posljednja premijera velike hrvatske tragetkinje Nine Vavre (umrla u rujnu iste godine), koja je odigrala ulogu Vračare. Sudjelovali su i svi učenici Glumačke škole.

sata igra se šah i potapanje brodova, a Krleža koji obožava igrati, a ne voli gubiti (*žestio bi se kod poraza kao dječarac*) zarazio ih je kineskom igrom Mah Jong. Za njega su svečano spremale lešo meso kad ga je bilo, ali odbijao je i samu pomisao da jede meso kunića koje je Joelle uzgajala u dvorištu: *Kunići imaju crvene oči! S vama Joe i na pusti otok, samo mi ne nudite kuniće!*

S Joe i Boženom, u grupi aktivistica sjedinjenih u otpor protiv fašizma nalazilo se još novinarki i spisateljica, kolegica iz ukinutog Društva hrvatskih književnica koje nisu htjele objavljivati za vrijeme NDH: Židovka Jana Koch, zatvarana i mučena u zatvoru, sestre Vera Krajač (također zatvarana) i Erna Krajač (ubijena u Lepoglavi 1944.), Jana Ilijanić (obješena 1944.), Marija Hanževački (strijeljana 1944.), Jelena Loboda - Zrinska, zatim Ljerka Premužić, Staša Jelić, Ivanka Laszowski, Zlata Kolarić - Kišur...

Moja je pomoć bila vrlo neznatna..., zapisat će Božena skromno u dnevnik.

Nakon oslobođenja

Napokon, dočekala je i taj sunčani četvrtak u svibnju 1945. Ujutro, poslije deset sati 10. svibnja, prolaznici oko kazališta, zastajući u čudu, promatraju kamion prepun mladih raspjevanih mladića i djevojaka kako iz Savske ulice prilazi Kazališnoj kavani pa na semaforu koji na istome mjestu stoji i danas, pričekavši zeleno svjetlo, skreće polako prema kazališnom službenome ulazu gdje se zaustavlja. Iz kamiona iskače euforična grupa partizana, glumaca, plesača i glazbenika okupivši se uskoro pred portom gdje ih već nestrpljivo čeka brojna skupina kazališnih umjetnika, djelatnika i publike. Među njima je i Božena koja će odmah biti imenovana direktoricom Drame, čime je postala prva žena u povijesti na čelu neke od sastavnica HNK-a. Bio je to njezin prvi radni dan nakon gotovo dva mjeseca - od početka ožujka pa sve do ulaska partizana u Zagreb provela je na bolovanju, pripremajući se za novu dužnost. S kamiona je među prvima iskočio glumac Joža Rutić iz Afričeve skupine koja je 1942. otišla iz kazališta u partizane i uskoro postala matica za stvaranje prve umjetničke trupe pri Glavnom štabu NOV-a, sada nosi ime Kazalište narodnog oslobođenja Hrvatske. Rutić je odmah imenovan novim tajnikom kazališta jer je tu dužnost obavljao i u partizanima te je tako za novu vlast predstavljao polugu kontinuiteta djelovanja partizanskih pozornica unutar budućeg kazališnog sustava, a u okviru čvrsto trasirane kulturne politike Titove Jugoslavije. Ipak, ostali članovi uprave zagrebačkoga kazališta koje će odmah biti prozvano narodnim, birani su iz kazališnoga ansambla, između prvaka koji su cijeli rat proveli u Zagrebu i bili odani pokretu te nisu bili pripadnici partizanskih jedinica. U ZAVNOH-u su čitavo vrijeme trajanja rata jako dobro bili upoznati sa stanjem u kolektivu, za ustaškoga režima zvanom Hrvatsko državno kazalište te je bilo posve u skladu s novom vizijom da na upraviteljska mjesta većinom dođu upravo umjetnici koji se nisu otisnuli u partizane, ali su cijelo vrijeme, unatoč velikom riziku po njih, bili lojalni sudionici NOP-a. Bili su to, znalo se već mjesecima ranije, u prvom redu istaknuti dirigent i pobornik željezne discipline u kazalištu Milan Sachs kojem kao Židovu nije bilo dopušteno djelovanje u NDH te se gotovo čitavo to vrijeme skrivao po bolnicama i koji je imenovan direktorom Opere s Baletom, a s njim „u paketu“ istaknuta je od početka do kraja rata bila Božena Begović. Njezini su osjećaji toga dana bili potpuno uzburkani - čekala je duge četiri godine na taj dan, netom je navršila 44 godine i nova stranica života bila je pred njom. Svjedočit će poslije da je ipak bila iznenađena i ganuta kad je dobila

službenu ponudu da bude direktorica Drame. Usto, doživljava ostvarenje još davne želje: u nedjelju 11. studenoga 1945. održani su prvi parlamentarni izbori, poznati kao Izbori za Ustavotvornu skupštinu Demokratske federativne Jugoslavije na kojima su prvi put u povijesti jugoslavenskih naroda glasale žene, ali i omladina ispod 24 godine te vojska što nikada dotad nije bio slučaj. Izbori su izazvali masovno upisivanje žena u biračke spiskove što se predstavljalo kao pitanje *časti i ponosa* žena s kojim se dokazalo da žene, bile radnice, intelektualke, javne osobe ili vojnkinje u novoj zemlji *imaju pravo odlučivati o sudbini svojeg naroda*. Begović je po tome pitanju izjavila: *Žena je u ratu, na fronti i u pozadini pokazala svoju vrijednost i sposobnost da bude na svakom mjestu (...) te je dokazala da po svojem ozbiljnom uzimanju i najistaknutijih položaja ne zaostaje nimalo za muškarcem, da mu je ravnopravna i potpuno jednaka*.

Neslaganja s drugovima i odlazak s funkcije

S druge pak strane, mučila ju je sudbina oca kojem nije mogla oprostiti suradnju s fašistima - on uskoro završava na Sudu časti Društva hrvatskih književnika na kojem mu je doživotno zabranjeno tiskanje i izvođenje književnih djela - miri se sa sudbinom, čak ni ne zove upomoć prijatelje iz djetinjstva i mladosti - predsjednika Sabora Vladimira Nazora i Miroslava Krležu, a zna da ne može računati ni na vlastitu djecu. Begovića nije spasilo ni to što je kod Siegfrieda Kaschea koji mu je svojedobno poklonio sabrana Goetheova djela umotana u svinjsku kožu, urgirao za glumačkog prvaka Dubravka Dujšina koji je po svemu sudeći tako izbjegao vješala. Izmučen drugim moždanim udarom, umire u Zagrebu u svibnju 1948., pokopan je na Mirogoju bez počasti i bez nekrologa u novinama. Dok njezina oca, ali i brojne kolege iz kazališta i Društva književnika ispituju Sudovi časti, Božena svjedoči euforiji radosti pripadnika partizanske trupe koju je među ostalima i dočekala pred kazalištem - svi su rado viđeni gosti u njezinom mansardnom stanu u Jurjevskoj 19, u kojem i dalje gotovo i nije bilo ni hrane ni pića, i gdje su se oni, željni da se poslije dugih ratnih dana malo opuste, znali tako razigrati da je stan ponekad sličio - na dječji vrtić - igrali su se čak i vlaka jašući na stolicama. Uza sve to, za tako veliku pobornicu Partije u koju još nije primljena, Božena Begović ostaje na mjestu ravnateljice Drame kratko vrijeme - tek nekoliko mjeseci. Iz više razloga, prvi je taj što je često imala nerealne ideje za to doba - kao goste u HNK-u zamišljala je najveće kazališne umjetnike u zemlji (Bojana Stupicu u prvom redu, no do njegova dolaska u Zagreb proći će gotovo desetljeće), a drugo da se pouzdala u *drugarsku pomoć* moćnoga Rutića i ostalih drugova partizana u koje je, po svom priznanju, imala povjerenje kao u borce i članove Partije. No, ta je podrška izostala pa se *sve što je moglo udružilo protiv nje i otvoreno sabotiralo sve što je od nje dolazilo*. Kasnije je u tuzi priznala da su se drugovi od nje tako udaljili da je ostala bez ikakvog autoriteta, a i sama je bila nesigurna u sebe. Drugo, u Agitpropu koji je kao golemi ideološki kišobran u to doba natkrivao cijelu kulturu i prosvjetu, zamjeralo joj se što se kao ravnateljica središnje drame u Hrvatskoj ne bavi samo propisanim sovjetskim i drugim dramatičarima socrealizma, već na sceni HNK-a zamišlja komade koji se izvode u drugim europskim državama, čak i - u kapitalističkoj Americi. Naime, Begović je jako dobro znala da novim velikim dramskim djelima u to doba nema ni traga, ni domaćim, a ni stranim, a komadi koji su na njezinu adresu stizali od neiskusnih domaćih autora nisu bili posve beznačajni. Bilo je nekoliko potencijalnih djela s (za Agitprop omiljenom) tematikom iz NOB-a, no ta su izisk-

vala naknadnu i jaku dramaturšku obradu te se nisu uklapala u njezine stroge umjetničke kriterije. Treće, ono što su mnogi znali, ali rijetki izgovarali, ona je jasno i glasno izrekla na jednoj sjednici Uprave, očito ne mareći za posljedice:

Kod davanja djela iz NOB-a treba paziti na pravilno tretiranje problema kao i na to da publika nerado dolazi na te predstave.

Nakon te „bombe“, na repertoar je postavila svoj prijevod Cankarove socijalne drame izrazite pesimističke atmosfere *Kralj Betajnov* što nije usrećilo onaj dio glumačkog ansambla koji je zanat pekao u partizanima i za koje je Cankar bio pretežak za izvođenje.³ Više joj nije bilo spasa – ubrzo nastupa drugi izgon Božene Begović iz zagrebačkog establišmenta, usto već u prosincu 1945. slijedi neočekivani udar s njoj tako drage strane. Naime, nezadovoljstvo glumaca-partizana položajem u kazalištu sasvim se usmjerava na nju, a najaktivniji je kolovođa napada dotad ničim istaknuta glumica, sudionica NOB-a Vera Krog-Orlović koja je po cijelom gradu proširila priču da Begovića *neće da angažira borce i partizane*. Napad je uslijedio odmah: 29. prosinca, na masovno posjećenoj Konferenciji Narodnoga odbora I. rajona, ista Orlović žestoko istupa zatraživši pravdu jer u kazalištu još uvijek djeluju ljudi koji su svoju umjetnost prodavali Nijemcima te da zbog njih posao u kazalištu ne mogu dobiti *demobilisani borci ni drugarice koje su bile batinane po njemačkim logorima*. Naime, Begović nije primila u angažman Krog-Orlović koja je tvrdila da na to ima pravo *kao žrtva fašističkog terora*, no u to je vrijeme u Drami bilo previše ženskoga personala te su istovremeno odbijene i druge glumice. Begović je o tome u studenom izvijestila i Ivu Frola, također partizana, a prethodno i logoraša u Jasenovcu, usto i kolegu pjesnika, u Ministarstvu zaduženog za kazalište, napomenuvši da Orlović nije potrebna u ansamblu, iako se poziva na svoje političke zasluge. Frol se složio sa stajalištem da *političke zasluge ne mogu biti jedino mjerilo za angažiranje umjetnika u našem Narodnom kazalištu* istaknuvši da su se partizani *borili za svoj narod, a ne za lične položaje pa prema tome, da svakoga treba uposliti ondje gdje je potreban*.

No, Orlović nije stala na tome, kod intendanta Tijardovića koji i sam nije uživao osobitu partijsku podršku kategorički je zatražila da se otpuste neke glumice, uz prijetnje *da će se potužiti ministru pa i samom maršalu Titu*, i dalje se pitajući tko to zapravo protežira Boženu Begović (uz nju i Frola), no ravnateljica Drame i dalje je ostala pri svom mišljenju da nije potrebno povećanje ženskog ansambla. Begović je otpisala i to da su nju na mjesto direktorice Drame postavili *mjerodavni faktori iz vlastite pobude, mada to nisam nikad tražila, ni osobno, ni preko nekog protektora* te da je s tog položaja *moglu skinuti svakog časa, bez straha da će ozlovoljiti nekog (...) moćnog zaštitnika*. No, protektori Vere Krog-Orlović bili su utjecajni te je Begović znala da mora odstupiti. Ona, iz direkcije, a Krog-Orlović u ansamblu. Usto, protiv nje se istovremeno dižu i dežurni puritanci koji na partijskim sastancima proglašavaju nastranom jer otvoreno živi sa ženom djelujući tako *razorno protiv naših drugova*.

Odjeci sukoba u zagrebačkoj Drami dopiru i do članova Politburoa CK KPH koji na svojim sjednicama u to doba redovito kritiziraju kazalište čiji je program po njima protkan *sitno-buržoaskim duhom*, iznoseći stavove od toga da u njemu *treba napraviti reda* preko toga da kazalište mora odgajati *nove ljude* pa

³ Premijera je održana 31. I. 1947. u režiji Ferde Delaka. Scena i kostimi: Marijan Trepše. Igrali su: Milan Orlović, Mila Dimitrijević, Vlasta Dryak, Irena Kolesar, August Čilić, Emil Kutijaro, Hinko Nučić, Borivoj Šembera, Stevo Vujatović, Vlado Jagarić, Marija-Mica Šekulin, Pavao Sačer, Duka Tadić, Ada Nagy.

do toga da u kazalištu aktivno djeluju *strani elementi* što je po njima bio rezultat *slabe ideološke borbe i kritike na kulturno-umjetničkom sektoru s naše strane*. Upravi se predbacivalo da je nesposobna voditi idejnu borbu protiv starih tendencija, a u raspravama na samom partijskom vrhu se potezala i odgovornost samog Politbiroa i Agitpropa zbog nedostatka sposobnih ljudi, *a i ono malo što ih ima ne rade povezano i po planu (Zapisnici Politbiroa CK KPH)*.

Ivo Tijardović stoga u travnju 1946. mora nadležnima dostaviti analizu rada u kojoj se iščitava veliko nezadovoljstvo umjetničkim dosezima i vođenjem Drame u kojem kaže da vodstvo Drame, uz najbolju volju, nije izbjeglo pogreške te da je za njih kriv nedostatak iskustva. Ipak, većina primjedbi na rad Božene Begović bila je čiste ideološke naravi te je zato i morala odstupiti s funkcije, ali je ostala u kazalištu - imenovana je dramaturginjom, a kasnije i honorarnom ravnateljicom novoosnovanog kazališta za djecu i mlade (PIK, danas ZKM). Na mjestu ravnatelja Drame zamijenio ju je Ranko Marinković koji je do dolaska na to mjesto bio načelnik književnog odjela Nakladnog zavoda Hrvatske. Poslije je u pismu Partiji napisala da je odlazak s tog mjesta nije iznenadio - za mnoge u i izvan kazališta bilo je neshvatljivo da je jedna žena postala direktorica Drame, skrušeno priznavši:

Pokušala sam ipak da izdržim do kraja kako sam najbolje znala.

No, ne očajava dugo, baca se na posao i započinje novu karijeru - redateljku - zajedno s, u to doba istaknutim kolegom, glumcem Marijanom Lovrićem režira sovjetsku komediju *Tuđe dijete* Vsevoloda Škvarkina koja prikazuje *pobjedu nad zaostalošću starih generacija* u kojoj nastupa cijeli dramski pomladak HNK-a (Mladen Šerment, Drago Krča, Irena Kolesar, Josip Marotti...) predvođen veterankama Belom Krležom i Macom Šekulin te Nazorovu *Crvenkapicu* koja će označiti njezin daljnji kazališni put. Usto, radi u Glumačkoj školi kao nastavnica diktacije te započinje intenzivni rad na trasiranju misije novoga, pionirskoga kazališta gdje s ostalim entuzijastima (Đurđica Dević, Nenad Lhotka, Mary Šembera, Silvija Hercigonja, Karlo Radinger...) stvara repertoar koji će otvoriti dotad neslućene prostore za kazališnu izobrazbu djece što predstavlja jedinstvenu misiju u našoj kulturnoj povijesti: do danas nezaustavljeni umjetnički razvoj niza generacija hrvatskog glumišta.⁴ U tom će glasovitom mandatu (1948. - 1953.) napisati i šest igrokaza za djecu od kojih se ističu *Šala na ljetovanju*, *Zlatna lopta* i *Mali vrtlar*.

Iako i dalje trpi zbog neugodna ogovaranja zbog privatnog života, ne odustaje od daljnjeg javnog i političkog djelovanja - aktivna je članica glavnog odbora AFŽ-a za Hrvatsku i Plenuma Centralnog odbora AFŽ-a za Jugoslaviju, ali i Plenuma Narodne Fronte za grad Zagreb i članica predsjedništva republičke organizacije Narodne fronte. U ovom razdoblju (1945. - 1947.) ulazi u dva mandata kao odbornica i u Skupštinu grada Zagreba te u rajonsku skupštinu, a krajem 1946. jedna je od samo triju spisateljica na prvom, osnivačkom Kongresu Saveza književnika Jugoslavije održanom u Beogradu. Delegat je u grupi od četrdeset pisaca iz Hrvatske (Andrić je predsjednik, Krleža potpredsjednik, a Nazor počasni predsjednik Saveza). Tako se uz partijski i strukovno moćne književnike poput Ivana Dončevića, Marina Franičevića, Jožu Horvata, Drage Ivaniševića, Vjekoslava Kaleba, Jure Kaštelana, Slavka Kolara, Marijana Matkovića, Ranka Marinkovića i Ervina Šinka, u hrvatskoj delegaciji nalaze i dvije žene: uz

⁴ U prvoj generaciji djece PIK-a bilo je čak 200 polaznika, među njima su bili i budući istaknuti hrvatski glumci i kulturni radnici: Miško Polanec, Đimi Jurčec, Ivka i Saša Dabetić, Vlado Kovačić, Jasmina Prica, Tomica Milanovski i dr.

Boženu danas potpuno zaboravljena Boženina prijateljica i suradnica u NOP-u Jelena Loboda-Zrinski.

Božena napokon, uz podršku Krleže koji je sada već izgadio sve svoje prijeratne i ratne nesporazume s Titom i Partijom, odlučuje da je došlo vrijeme i za njezino članstvo u Partiji, što u to doba nije bilo nimalo lako ostvariti pa je u njezinom slučaju duže i potrajalo - sve do proljeća 1948. Iz njezina se pisma *drugovima* na gusto pisane četiri stranice može mnogo toga iščitati o tvrdim poslijeratnim vremenima:

Vjerujem da je naša Partija - partija najboljih, najpoštenijih i najsposobnijih ljudi. Ako me drugovi sada prime u Partiju, ja ću savjesno i predano vršiti i ispunjavati sve svoje dužnosti. A ako ne budem primljena, jer će drugovi smatrati da to nisam zaslužila - mene ni to neće udaljiti od Partije, jer joj ja pripadam iz najdubljeg uvjerenja. Vjerujem da je Komunistička partija jedini nositelj prave kulture i prave humanosti u našem vremenu i znam da bih negirala sve što je u mom životu bilo najbolje i najpozitivnije kad bih se udaljila od nje. Molim sve drugove da vjeruju, da ja duboko osjećam kako nemam nikakvih zasluga koje bi opravdale moj ulazak u Partiju - sve što imam je nepokolebljivo uvjerenje i odanost. (27. veljače 1948.)

Postaje tako članica Partije, a već sljedeće godine odlikovana je Ordenom rada II. stepena Prezidija Vlade FNRJ. A u gradu koji je i dalje nije volio i dalje je društveno angažirana, čak i kao umirovljenica pa sve do smrti 10. V. 1966. (upravo na dan kad je 10 godina prije dočekala partizanski kamion kraj službenoga ulaza u kazalište) djeluje kao pasionirana kulturna djelatnica, između ostaloga kao članica Savjeta za prosvjetu općine Gornji grad i kao predsjednica Školskog odbora Srednje baletne škole u Zagrebu.

Njezin golemi i nažalost zanemareni doprinos hrvatskoj kulturi do danas nije na pravi način valoriziran te ostaje velika obaveza i odgovornost za generacije koje dolaze.

travanj 2022.

TKO SAM?

U dolini bliješte svjetiljke grada.

Nada mnom se njiše granje kestena i plovi mjesečev srp od suhog zlata.
Tko sam ja? Onaj, što bolno stenje u tamnim sobama, nemirno luta po gradskom asfaltu, što se vječno buni i bori, kida i lomi u sumnji i prkosu, što stisnuta srca želi bunu i boj?

Ili ovaj, djetinjih usta, što plovi sa zlatnim mjesecom
kroz pučinu nebesku i nasmijan baca udicu, da lovi sanje i stihove?

O nado, o nepobjediva čežnja moja! Htjela bih sama
sebe da prestignem i da samu sebe dočekam klikćući na
zlatnoj međi novoga života, noseći u hrabroj ruci luč
ljudskog ponosa i prkosa!